

Голові спеціалізованої вченої
ради ДФ 20.051.108
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору історичних наук, професору,
завідувачу кафедри історії України
і методики викладання історії
Райківському Ігорю Ярославовичу
(76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора історичних наук, професора,
професора кафедри суспільних наук
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
Малярчука Олега Михайловича
на дисертаційне дослідження
Санкович Марії Василівни
«Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській)
області в 1944–1965 рр.»,
представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 032 Історія та археологія
(галузь знань 03 – Гуманітарні науки)**

Актуальність теми виконаної роботи. Сьогоднішня російсько-українська війна актуалізує формування історичної пам'яті в Україні. Політика пам'яті – це, насамперед, данина пошани й поваги до зусиль і життєвих подвигів мільйонів людей, які створювали матеріальні та духовні цінності та захищали їх, часто ціною власного життя. Насадження радянського окупаційного режиму відбувалося через докорінну зміну суспільно-політичного та соціально-економічного укладу життя на землях Західної України. Актуальність дослідження полягає в тому, що на даний час відсутні комплексні регіональні дослідження, які б визначали суспільні трансформації у два повоєнні десятиріччя.

Зв'язок теми дисертації з державними програмами, науковими планами. Дисертаційне дослідження виконане як складова частина науково-дослідної роботи кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в рамках загальної наукової теми кафедри «Центрально-Східна Європа: етнополітичні процеси, соціальні трансформації, міжнародні відносини» (номер державної реєстрації – 0112U003030) та кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в рамках загальної наукової теми кафедри «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, методика викладання історії» (номер державної реєстрації – 0122U000223).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота Санкович М. В. «Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.» є першим, комплексним дослідженням соціально-економічних процесів у Станіславській (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківській) області. Зокрема, *вперше*: введено до наукового обігу значну кількість неопублікованих архівних джерел, що розкривають соціально-економічні процеси в Станіславській (Івано-Франківській) області Української РСР у 1944–1965 рр.; здійснено комплексний аналіз трансформаційних змін у промисловості, сільськогосподарському виробництві, соціальній сфері крізь призму «соціалістичної перебудови» радянського періоду; досліджено окремі експерименти радянського окупаційного режиму у розрізі десятиліть, їх негативні наслідки і протидію їм через самоорганізацію місцевого населення; на основі опрацювання «перспективних планів» економічного розвитку області висвітлено політику влади; *уточнено*: техніко-економічні показники, що впливали на розвиток промисловості, сільського господарства та інфраструктуру побуту; фактори, які визначали індустріальні процеси; інтерпретування даних, що характеризували здобутки та упущення в соціально-економічній сфері; *доповнено*: дослідження соціально-економічної сфери Станіславської (Івано-Франківської) області Української РСР як підсистеми зі своїми особливостями; характеристику змін у нових формах праці у промисловості, сільському господарстві населення регіону; динаміку загальної картини напрямів модернізації традиційних та створення нових галузей промисловості; *доведено*: реконструкція та модернізація найстаріших галузей промисловості (лісової, нафтогазовидобувної, соляної) та становлення будівельної, хімічно-гірничої, енергетичної індустрії зумовили економічне зростання і водночас техногенні катаклізми; колгоспно-радгоспна система в сільськогосподарському виробництві засвідчила свою неефективність.

Практична і теоретична значимість, повнота їх викладу в опублікованих працях. Дослідження важливе за своїм значенням, адже привертає увагу до соціально-економічних відносин – ключового завдання на шляху утвердження в Україні європейських стандартів. У свою чергу, історична наука, як важливий фактор формування національної свідомості і сучасної системи духовних цінностей, покликана формувати цілісне уявлення щодо історичних реалій. Напрацьований фактологічний матеріал, теоретичні висновки значно збільшили знання з історії України, зокрема в радянський період.

Основні результати дослідження представлені у 14 наукових публікаціях (7 – у фахових наукових виданнях України категорії «Б», 7 – в інших наукових виданнях України та за кордоном). У них достатньою мірою відображені основні результати дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Санкович М. В. «Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.» самостійне наукове дослідження, базоване на джерельних матеріалах архівних установ України та роботах попередників, у якій

розкриваються зміни у промисловості, сільському господарстві, соціальній сфері Станіславської (Івано-Франківської) області у два повоєнні десятиріччя.

Зміст і результати роботи свідчать, що мета досягнута, а визначені завдання – виконані. Загалом висновки дисертаційної роботи є виваженими, аргументованими, містять значний відсоток новизни, результати дослідження пройшли належну апробацію. Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що Санкович М. В. зріла дослідниця, яка вміє аналізувати історичні процеси, обґрунтовувати свої думки та робити наукові висновки.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Структура дисертації Санкович М. В. не викликає застережень, вона дозволила логічно і послідовно розкрити обрану тему, зосередити увагу на головних, принципових проблемах. Дисертація складається з анотації, списку наукових публікацій за темою, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (463 позиції), а також 14 додатків. Загальний обсяг роботи становить 275 сторінок, основний текст – 199 сторінок.

У **вступі** здобувачка обґрунтувала актуальність обраної теми, сформулювала мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні рамки, географічні межі, методологію, наукову новизну одержаних результатів, практичне значення, показала апробацію результатів дослідження, особистий внесок. Подала інформацію про апробацію результатів власних наукових результатів на 14 науково-практичних конференціях міжнародного і всеукраїнського рівнів.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»**, який складається із трьох підрозділів (1.1. «Висвітлення проблеми у науковій літературі»; 1.2. «Джерельна база»; 1.3. «Теоретико-методологічні основи») авторка проаналізувала ступінь наукового вивчення теми, охарактеризувала джерела та розкрила методологічну основу. Цілком слушним є згрупування масиву використаних робіт на чотири умовні групи: радянську, діаспорну, сучасну українську та зарубіжну. Характеризуючи історіографію авторка вірно вказує на причини, які унеможлилювали об'єктивне висвітлення актуальних політичних, економічних, соціальних питань. Дослідниця Санкович М. В. зробила вірний висновок про те, що основним набутком стало засвоєння цивілізаційного трактування історії, адекватне осмислення історії України та зарубіжних країн.

При написанні роботи Санкович М. В. використала велике і різноманітне коло джерел, яке дозволило вирішити поставлені завдання. Основою для підготовки дисертації стали документи та матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також державних архівів Львівської та Івано-Франківської областей. Авторка використала також опубліковані збірники документів. У поєднанні з основними джерелами широко використані статистичні збірники, довідники, покажчики та документи особистого походження. Важливо, що авторка ввела

до наукового обігу значну кількість нового оригінального матеріалу і на цій основі зробила важливі концептуальні висновки.

Дисертантка вміло застосувала різноманітний спектр методів і принципів дослідження, як загальнонаукових, так і спеціальних. Вони підкреслюють наукову новизну, цінність і оригінальність розглядуваної нами роботи. В основі теоретико-методологічних положень дисертації лежить цивілізаційний підхід.

Другий розділ «**Інтеграція краю до УРСР у складі СРСР (1944–1953 рр.)**», який охоплює три підрозділи (2.1. «Друга радянська Станіславська область»; 2.2. «Директивне управління економікою»; 2.3. «Соціалістичні експерименти на селі») присвячений характеристиці питань, пов'язаних з суперечливістю радянської політики – репресії, депортації, насилля, закладення виробничих потужностей та побутової інфраструктури задля максимального використання природних багатств і трудових ресурсів, збройне та ідеологічне протистояння з українським визвольним рухом.

Авторка зробила обґрунтований висновок про те, що «популістично проголошувалося про ключову роль держави в «справедливій» економічній та соціальній політиці, яка нібито виходила з інтересів пригноблених, експлуатованих робітників та селян. Суть полягала у контролі над усіма галузями економіки та соціальними послугами» задля далекосяжних планів правлячої комуністичної верхівки.

Розглядаючи примусову колективізацію на селі дисертантка запропонувала використати новий метод підрахунку: «Чисельність працездатного населення Станіславської області всього – 623,8 тис., з них місто – 139,8 тис. і село – 484 тис. осіб. Число колгоспників, які приймали участь в роботі колгоспів сягала 225 тис., в тому числі людей похилого віку і підлітків – 28 тис. осіб. Такий показник – 46% колективізованого «працездатного населення» села Станіславської області без суттєвих змін утримувався упродовж 1950-х років» (с. 65). Це є фактичним показником, використаним з офіційної радянської статистики.

У третьому розділі дисертації «**Індустріалізаційні процеси (1954–1965 рр.)**», який складається з трьох підрозділів (3.1. «Зміни в стратегії розвитку економіки»; 3.2. «Модернізація аграрної політики»; 3.3. «Містобудування і архітектура»), Санкович М. В. розкрила зміни, які відбулися у структурі економіки Станіславщини у вказаний хронологічний період.

Авторка відзначає, що у середині ХХ ст. у стратегічній концепції економіки Станіславської області відбуваються суттєві зміни. На перші позиції за «радянськими стратегічними пріоритетами» виходить хімічна промисловість пов'язана з розробкою калійних солей на Калуському хіміко-металургійному комбінаті у зв'язку з державною програмою хімізації народного господарства. Нафтогазовидобувна і нафтогазопереробна залишаються на традиційному другому місці. На третьому – виробництво електроенергії (будівництво Бурштинської ДРЕС), яке у восьмій п'ятирічці за всіма показниками переміститься на перше місце, а хімічна на друге. У цей час зі змінами економічних пріоритетів розпочато масштабну індустріалізацію західного регіону УРСР. Головними особливостями прискореної індустріалізації

Станіславської (Івано-Франківської) області стали: джерелом накопичення коштів – внутрішні природні й трудові ресурси (мало оплачувана праця робітників – «вчорашніх селян»); першочергова увага на підприємства військово-промислового комплексу; нерівномірність процесу індустріалізації у західноукраїнських областях – акцент на найбільш ресурсні області – Львівську та Станіславську (Івано-Франківську).

Дисертантка аргументовано доводить, що нове керівництво СРСР у частковій зміні пріоритетів аграрної політики вбачало певний відхід від жорсткої сталінської тоталітарної влади з її репресивно-каральними органами, спроби її обережного реформування в напрямку пом'якшення, відносної демократизації, гуманізації тощо. Ці зміни в умовах Станіславської області надійшли з запізненням у кілька років. Аналіз розвитку сільського господарства Станіславської (Івано-Франківської) області дозволяє стверджувати, що в цьому секторі економіки відбувалися зміни, які відображали загальні тенденції еволюції державної аграрної політики. Збільшення капітальних вкладень, впровадження досягнень науки, нових інтенсивних технологій, підвищення ефективності використання меліорованих земель, механізація та автоматизація виробничих процесів дещо покращили ситуацію в сільському господарстві. Практично зросла продуктивність рослинництва й тваринництва. Однак ефективність сільськогосподарського виробництва області залишалася низькою. Реалізація аграрної політики насильницькими методами на усіх етапах тримала сільське господарство в системній кризі. Нарощування сільськогосподарського виробництва поглинало величезні ресурси, проте не давало належної віддачі.

Дослідниця Санкович М. В. переконливо доводить, що поєднання демографічного зростання і швидкої урбанізації, характерне для періоду після Другої світової війни, стало для проектувальників міст безпрецедентним викликом. Багато міських осередків до кінця війни були знищені, а міське населення шукало прихистку на селі. Упродовж двадцяти повоєнних років розпочався великий міграційний наплив із сіл у міста. Аналогічним чином за два повоєнні десятиріччя населення обласного центру Станіслав виросло майже удвічі. Планова модернізація та інвестиції в соціально-економічні процеси з метою розбудови військово-промислового комплексу на якому тримався СРСР, сприяли урбанізації. Це, у свою чергу, спонукало до містобудування, яке відчутно поживалося. Зруйновані Другою світовою війною міські масиви Станіславської (Івано-Франківської) області, як й інших західноукраїнських областей, зазнали суттєвих змін.

У четвертому розділі роботи «**Соціальне життя**», який також складається із трьох підрозділів (4.1. «Розбудова професійної освіти»; 4.2. «Соціокультурна сфера»; 4.3. «Побут, зайнятість населення») Санкович М. В. ґрунтовно підійшла до висвітлення змін у соціальній політиці та її наслідках.

Незаперечним фактом радянської системи освіти стало кількісне зростання мережі шкіл, значна робота проводилася з організації навчального процесу та ліквідації неписьменності. Дослідниця висвітлює процес розбудови системи освіти в Станіславській (Івано-Франківській) області та доводить, що при цьому

відбувалася підміна суті поняття «національно-культурне будівництво». Проголошувана радянським урядом політика становлення структурної мережі національної освіти й культури не відповідала дійсності. Радянський окупаційний режим здійснював суворий і здебільшого репресивний контроль, як над приватними справами, так й думками громадян. У межах ширшого циклу соціальних реформ, уряд запровадив низку масштабних освітніх змін з метою забезпечити економіку кадровим потенціалом («трудовими ресурсами»).

Соціокультурна сфера життя людей пов'язана з їх освітою, вихованням, інтелектуально-культурним розвитком, зміцненням здоров'я, соціальним забезпеченням. Упродовж радянського періоду на цій ділянці були зрушення – створено розгалужену мережу установ освіти, культури, охорони здоров'я, спорту. Широкі верстви населення могло ними користуватися безкоштовно або за незначну плату. Якість цих послуг, як правило, була на низькому рівні. Домінував кількісний показник та ідеологічна складова. Незважаючи на зростання промислового виробництва, до середини 1950-х років спостерігалася стагнація рівня життя рядових громадян, а колективізованого селянства Станіславської області – до початку 1960-х років. Радянська пропаганда намагалася змусити людей повірити у підвищення добробуту, звертаючись до їх самопожертви в ім'я інтересів держави.

Дисертантка виражена підійшла до висвітлення соціальної сфери, яка охоплювала побутовий комплекс, до якого зараховували житлово-комунальне господарство, торгівлю, транспорт, зв'язок, службу побуту, забезпечення енергопостачанням, водою, газом, земельними ділянками, користування апаратурою, технікою та ін. Корінні зміни, які відбулися протягом радянського періоду історії, свідчать, що рівень життя людей поступово піднімався, проте суттєво відставав від розвинутих країн світу. В дисертації звернено увагу на те, що в Івано-Франківській області із 767 сіл – понад 300 вважалися «неперспективними» і їх розбудова вважалася недоцільною. Тільки 450 «перспективних сіл» забезпечувалися генеральними планами розвитку. Постановою ЦК КПУ і РМ передбачалося в 1965–1970 рр. в області скласти генеральні плани для 291 перспективного села (с. 202).

Загальні висновки та висновки у розділах безпосередньо пов'язані з матеріалом, який викладений у розділах, належним чином обґрунтовані.

Зауваження та дискусійні положення. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Санкович М. В., її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, використаний методологічний інструментарій, історіографічну та джерельну базу, доцільно виокремити низку дискусійних положень і зауважень:

1. Аналізуючи процеси індустріалізації західного регіону УРСР на прикладі Львівської та Станіславської областей, авторка розглянула основні риси, що мали місце, окреслила динаміку структурування промисловості та змін у техніко-економічних показниках. Значимість роботи підкреслює складання образу західного регіону як такого, що мав свій унікальний індустріальний характер. Водночас, дисертантці слід було з'ясувати й особливості процесу індустріалізації у світовому розумінні. Загальновідомо,

що в досліджувані роки у даний процес закладалася ідея впровадження окремих на той час індустріальних методів: механізації, електрифікації та концентрації виробництва. Це відрізняло його від світового розуміння індустріалізації, як процесу переведення виробництва на промислові технології (автоматизацію) з високою продуктивністю і мінімальними затратами ручної праці. Даний сюжет можна було б посилити, розглядаючи зміни в формах організації праці й стимулювання.

2. У середині 1950 років зернова проблема в державі вирішувалася за рахунок цілинних та перелогових земель, однак в цілому сільське господарство продовжувало хронічно відставати. На початку 1960-х років ситуація суттєво погіршилася. У тексті чи додатках можна було б навести середньорічні збори зерна та урожайність з гектара у розрізі області, регіону, республіки.

3. Особливістю здійснення соціальної політики в зазначені роки полягали в тому, що в державі одночасно вирішували різні завдання, а саме: забезпечення мінімальних державних соціальних гарантій, регулювання оплати праці та грошових прибутків, зайнятість населення, житлове забезпечення громадян тощо. Основним показником ефективності соціальної політики держави є достатній рівень життя населення. Робота тільки б виграла від порівнянь оплати праці у сільському господарстві, промисловості, транспорті, будівництві, у сфері освіти, охорони здоров'я впродовж усього досліджуваного періоду.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Проведений аналіз дисертації та опублікованих праць дає підставу зробити висновок, що дослідження Санкович Марії Василівни «Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.» підготовлене на достатньому науково-теоретичному рівні, містить новизну і практичне значення для історичної науки. Достовірність її положень і висновків підтверджується використанням доволі значного історіографічного й джерельного матеріалу. Отримані результати дослідження підтверджують розв'язання актуального наукового завдання в історичній науці, яке полягає в комплексному вивченні тенденцій та особливостей соціально-економічних процесів у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.

Висновки дисертації відповідають меті та завданням, які у ній визначені. В цілому новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях свідчать про наукову самостійність авторки та достатній рівень підготовленості дослідження.

Дисертаційна робота Марії Василівни Санкович на тему «Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти наукової установи про

присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 року (зі змінами), не містить ознак порушення доброчесності, а її авторка – Санкович Марія Василівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

Олег МАЛЯРЧУК